

Σωκράτης και Πλάτωνας-Πρωταγόρας-Αριστοτέλης

Α. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ & ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Κατά τον Πρωταγόρα οι άνθρωποι ἐζήτουν ἀθροίζεσθαι και σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις : Δηλαδή οι άνθρωποι ἐνοιωθαν την φυσική ανάγκη της συνάθροισης, της συμβίωσης, ὥστε να σωθούν, να επιβιώσουν. Και ο Αριστοτέλης θεωρεί πως η πόλη καλύπτει τις βιοτικές ανάγκες του ανθρώπου, την επιβίωσή του. Ο άνθρωπος, ὅπως κάθε ὄν, ἔχει την φυσική τάση να επιβιώσει (ἐνστικτο αυτοσυντήρησης), γι' αυτό και συναθροίζεται με τους ἄλλους. Αυτό είναι το πρώτο κοινό τους στοιχείο.

Δεύτερο κοινό τους στοιχείο είναι ὅτι η ὑπαρξη της πόλης στηρίζεται στην ηθική συνείδηση, την οποία μόνο ο άνθρωπος ἔχει την ικανότητα να τὴν διαμορφώσει. Κατά τον Αριστοτέλη αυτό είναι το πιο ασφαλές κριτήριο για τὸ ὅτι ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικὸν ζῷον. Και για τον Πρωταγόρα ο άνθρωπος ἔχει εκ φύσεως την δυνατότητα να διαμορφώσει την ηθικοπολιτική του συνείδηση και να συγκροτήσει κοινωνίες.

Βέβαια, η διαφορά τους ἔγκειται στο ὅτι ο σοφιστής πιστεύει πως η συγκρότηση της πόλης είναι κάτι συμβατικό, κάτι που ἐγινε νόμῳ, για χάριν της επιβίωσης· και ο Αριστοτέλης πιστεύει πως η συγκρότηση της πόλης ἐγινε για χάρη της επιβίωσης, ἀλλὰ ὡστόσο ἦταν και μία καθαρά φυσική εξέλιξη του ανθρώπου, αφού ἐκεῖ πραγματώνει τον σκοπό του.

Πάντως και οι δύο θεωροῦν πως μόνο ο άνθρωπος ἔχει την ικανότητα για κοινωνική συμβίωση (ο ἕνας τονίζει πως ο άνθρωπος ἔχει την προδιάθεση να δεχτεί τὴν αἰδῶ καὶ τὴν δίκη, ἐνῶ ο Αριστοτέλης τονίζει πως ο άνθρωπος ἔχει τον Λόγον, ὥστε να διαμορφώσει την ηθική συνείδηση).

B. ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΣΩΚΡΑΤΗ – ΠΛΑΤΩΝΑ - ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Σωκράτης > νοησιαρχική αντίληψη αρετής : Κατά τον Σωκράτη, όλοι οι άνθρωποι έλκονται από τὸ Ἀγαθόν, αλλά διαφωνούν ριζικά μεταξύ τους όσον αφορά στην επιλογή των μέσων, με τα οποία θα φτάσουν σε αυτό. Μολονότι ο κακός επιθυμεί διακαώς το ἄγαθόν, απομακρύνεται απ' αυτό, γιατί δεν ξέρει τι ακριβώς είναι το ἄγαθόν.

Ενώ, λοιπόν, μόνο μια διαυγής πνευματική ενέργεια θα τού επέτρεπε να πετύχει τον σκοπό του, αυτός εκλαμβάνει κάθε φορά ως αυθεντική επιδίωξη τις ταπεινές παρορμήσεις του προσωπικού του εγωισμού. Όμως, για να δράσει κανείς ηθικά, δεν αρκεί απλώς η δράση.

Το σημαντικό είναι να αποφασίσει ηθικά, πράγμα που απαιτεί σαφή γνώση των εκάστοτε δεδομένων. Επομένως, η γνώση του ἄγαθοῦ και του κακοῦ αρκούσε κατά την γνώμη του φιλοσόφου για να εξαφανίσει τον τάραχο των παθών. Βέβαια, στην έννοια της γνώσης ο φιλόσοφος δεν απέδιδε απλώς την σημασία της επιφανειακής ενημέρωσης, αλλά της σε βάθος κατανόησης που διαποτίζει την ανθρώπινη ύπαρξη στο σύνολό της.

Πλάτωνας > νοησιαρχική και αγωνιστική αντίληψη της αρετής : Και ο Πλάτωνας δέχεται την σημασία του λόγου για την επίτευξη της αρετής, άρα υιοθετεί τη σωκρατική άποψη ότι ο κακός είναι κακός παρὰ την θέλησή του.

Ωστόσο, για τον Πλάτωνα, η σωφροσύνη και -εν γένει- η αρετή έχει σαφώς και αγωνιστικό χαρακτήρα. Η ψυχική ηρεμία που πετυχαίνει κανείς χάρι σε αυτές (τις αρετές) προϋποθέτει σκληρό αγώνα ενάντια σε τρομερούς αντιπάλους : Τις ποικιλώνυμες ορμές του ἐπιθυμητικοῦ. Δεν υπάρχει, επομένως νίκη περισσότερο ένδοξη απ' αυτήν που κερδίζει κανείς με αντίπαλο το ένστικτο, ούτε ήττα περισσότερο ατιμωτική από εκείνη στην οποία υποχρεώνει αυτό την ψυχή.

Αριστοτέλης : Ομοίως και ο Αριστοτέλης, όπως είδαμε, σχετίζει τις αρετές με το μέρος της ψυχής που συνδυάζει τὸ λογικὸ και τὸ ἄλογον, άρα δηλαδή αφενός απαιτείται η γνώση – η λογική (φρόνηση - σοφία), και αφετέρου ο διαρκής αγώνας, ο εθισμός, ώστε να ενεργοποιηθεί μέσα μας η δυνατότητα των αρετών που έχουμε.

Γ. ΝΟΜΟΘΕΤΗΣ ΚΑΤ' ΕΞΟΧΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ ΑΡΕΤΗΣ (ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ – ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ - ΠΛΑΤΩΝΑΣ)

Βούληση κάθε νομοθέτη είναι η διαμόρφωση «αγαθών πολιτών» και όποιος στο σημείο αυτό δεν τά καταφέρει, θεωρείται πως αποτυγχάνει στον σκοπό του.

Οι θέσεις κορυφαίων Ελλήνων στοχαστών και πολιτικών του 5-4^{ου} αι. π.Χ., όπως επισημάνθηκε και στον Πρωταγόρα ήταν : α) Η κοινωνία έχει αξιολογική προτεραιότητα σε σχέση με το άτομο και, επομένως, ο νέος άνθρωπος επιβάλλεται να διαπαιδαγωγείται με βάση τις αρχές της πολιτείας (τους γραπτούς και άγραφους κανόνες της), ώστε να ενταχθεί αρμονικά στο κοινωνικό σύνολο και να γνωρίσει ευδαιμονία μέσα από την προκοπή και την ευημερία του συνόλου. β) Η πόλις αποτελεί έναν ευρύτατο νοούμενο παιδευτικό θεσμό, όπου ο πολίτης διαπαιδαγωγείται και τελειοποιείται στο εσωτερικό της καθ' όλον τον βίο του.

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Η πολιτική αγωγή των νέων κορυφώνεται από την στιγμή που ο νέος θα περιέλθει στην δικαιοδοσία της ίδιας της πόλης. Η πόλη τοποθετεί την συμπεριφορά των νέων ανθρώπων στο πλαίσιο των δίκαιων νόμων, τους οποίους θεσπίζει σύμφωνα με εισήγηση έμπειρων και αγαθών νομοθετών, ενώ ταυτόχρονα υποχρεώνει τους νέους να συμμορφώνονται με τους νόμους αυτούς, είτε δίνουν οι ίδιοι εντολές είτε υπακούουν στις εντολές άλλων. Με τον τρόπο αυτόν υπέρτατος διδάσκαλος της πολιτικής αρετής αναδεικνύεται ο νόμος της πόλης, στον οποίο διοχετεύεται και με τον οποίο εκφράζεται η ελεύθερη βούληση της δημοκρατικής κοινότητας. Αποτελούσε άλλωστε κοινή πεποίθηση των μεγάλων Ελλήνων στοχαστών τό ότι ο καλύτερος τρόπος διαπαιδαγώγησης ενός νέου ανθρώπου είναι να καταστεί πολίτης μιας πόλης με εξαιρετικούς νόμους. Τελικά ο κατ' εξοχήν παιδαγωγός της αρετής είναι η πολιτεία, οι νόμοι, ο νομοθέτης (κάτι που υποστηρίζει και ο Αριστοτέλης στην 13^η ενότητα του φακέλου υλικού).

Η πόλη πάντως ελέγχει την εξουσία των αρχόντων μέσω των ευθυνών. Εύθυναι ήταν η λογοδοσία των αρχόντων, την οποία έδιναν με το πέρας της θητείας τους. Πάντως εδώ η λέξη χρησιμοποιείται από τον σοφιστή με ευρύτερη σημασία, δηλαδή δημιουργώντας ένα λογοπαίγνιο σε σχέση με το ρήμα ισιώνουν (εύθύνουσιν), που ανέφερε στην διαπαιδαγώγηση των νέων.

Δηλαδή : απώτερος στόχος της αγωγής στην αθηναϊκή πολιτεία είναι η διάπλαση της ηθικοπολιτικής συνείδησης. Εν τέλει, οι άνθρωποι

διδάσκονται να γίνουν ορθοί πολίτες, ηθικοί πολίτες, ώστε να μπορούν να σέβονται και να είναι ικανοί στην εφαρμογή του δημοκρατικού ιδεώδους της αθηναϊκής πολιτείας «τοῦ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι». Να είναι ηθικός και ορθός ο πολίτης και όταν άρχει και όταν άρχεται, ώστε να μη κλυδωνίζεται το δημοκρατικό πολίτευμα.

Άς θυμηθούμε και αυτό που λέει ο Περικλής στον Επιτάφιο, σκιαγραφώντας την σχέση του Αθηναίου πολίτη με τους νόμους και εν τέλει την δημοκρατική συνείδησή τους «οὐ παρανομοῦμεν διὰ δέος» (Θουκυδίδου Β37). εδώ προβάλλεται μια ανώτερη μορφή ζωής, όπου η ηθική στάση δεν πηγάζει από το φόβο των κυρώσεων αλλά από την ελεύθερη επιλογή του πολίτη, από αυτοσεβασμό, από το συναίσθημα ντροπής και δικαιοσύνης.

Αυτός διαφαίνεται να είναι ο στόχος μέσω της αγωγής που δέχονται από την παιδική ηλικία ως την ενηλικίωση τους. Η ηθική και η πολιτική αγωγή αλληλοπροσδιορίζονται, αλληλεξαρτώνται, είναι στην ουσία οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος στην αθηναϊκή κοινωνία.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

- Όλες αυτές οι θέσεις ενισχύονται σε μεγάλο βαθμό από τις αναλύσεις του Αριστοτέλη. Ο φιλόσοφος χαρακτηρίζει ρητά την θέσπιση νόμων μορφή διαπαιδαγώγησης των πολιτών, με την οποία επιδιώκεται ο εθισμός τους στην αρετή· είναι, λοιπόν, μία συστηματική και δια βίου επιδιωκόμενη ηθική διάπλαση των πολιτών. Μέσω της νομοθεσίας επιδιώκεται η ηθική βελτίωση των πολιτών. Εν τέλει, κύριο έργο των νομοθετών είναι η διάπλαση των πολιτών με ηθική ποιότητα, οι οποίοι θα είναι χρηστοί και θα επιτελούν έντιμα έργα.

Κατά τον Αριστοτέλη ο νομοθέτης είναι ο κατ' εξοχήν παιδαγωγός της κοινωνίας, ο οποίος επιδίδεται στην ηθική διάπλαση του νέου, όχι με την θεωρητική διδασκαλία αλλά με την θέσπιση νόμων. Οι νόμοι φέρουν τον αυριανό πολίτη στην αντικειμενική πραγματικότητα και παράλληλα ορίζουν την κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά, εμποδίζοντας έτσι τον νέο να παρεκτραπεί. Η θέσπιση νόμων είναι μία μορφή διαπαιδαγώγησης των πολιτών, με την οποία επιδιώκεται ο εθισμός τους στην αρετή· είναι, λοιπόν, μία συστηματική και δια βίου επιδιωκόμενη ηθική διάπλαση των πολιτών. Εν τέλει, κύριο έργο των νομοθετών είναι η διάπλαση των πολιτών με ηθική ποιότητα, οι οποίοι θα είναι χρηστοί και θα επιτελούν έντιμα έργα.

Αν, λοιπόν, τόσο οι αρετές όσο και οι τέχνες ήταν εκ φύσεως, τότε ούτε ο νομοθέτης, ο οποίος είναι ο κατ' εξοχήν διδάσκαλος της αρετής, ούτε ο δάσκαλος της τέχνης θα ήταν αναγκαίοι στό να μάς καθοδηγήσουν στην απόκτησή τους, και μάλιστα αποδίδοντας συγκεκριμένη ποιότητα κατά την

άσκηση. Θα ήμασταν καλοί άνθρωποι-πολίτες ή κακοί εκ φύσεως, όπως και καλοί ή κακοί τεχνίτες. Όμως, επειδή δεν ισχύει κάτι τέτοιο, είναι αναγκαία τόσο η άσκηση-εθισμός, όσο και η καθοδήγηση από τους νομοθέτες ή τους δασκάλους-τεχνίτες για την απόκτηση των αρετών ή των τεχνών. Επομένως, οι ηθικές αρετές καλλιεργούνται μέσα μας μέσω του εθισμού, ωστόσο για να τελειωθούμε σε αυτές είναι απαραίτητη η συνεισφορά του διδασκάλου. Ομοίως και στις τέχνες.

ΠΛΑΤΩΝΑΣ

Η αρετή και ιδίως η δικαιοσύνη συνδέονται με τη χρήση τῶν ὄντων. Θα πρέπει όμως η δικαιοσύνη να μη συνδεθεί έτσι απλά με την χρήση, αλλά με την ορθή χρήση τῶν ὄντων. Η δικαιοσύνη κάθε ὄντος εμφανίζεται όταν αυτό έχει την δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί ορθά [ο ίδιος ο Πλάτωνας έλεγε ότι ακόμη και σε μία ομάδα κακοποιών μπορεί να κάνει την εμφάνισή της η δικαιοσύνη, με την έννοια πάντα της ορθής πράξης (352c)]. Η ορθή χρήση και πράξη, όμως, δηλαδή τό “εὖ πράττειν” όχι μόνο για τον Πλάτωνα αλλά και εν γένει για την αρχαία αντίληψη σήμαινε και ταυτιζόταν με τό “εὖ ζῆν”, δηλαδή με την ευδαιμονία. Γι’ αυτό, λοιπόν, η δικαιοσύνη, που συνδέεται με την ορθή χρήση, συνδεόταν από τον Πλάτωνα τόσο έντονα με την ευδαιμονία των ανθρώπων· έτσι και ο Αριστοτέλης στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1129b17 λέει “δίκαια λέμε όσα δημιουργούν και φυλάσσουν την ευδαιμονία μέσα στην πολιτική κοινωνία”.

Κατά τον Πλάτωνα η ανθρώπινη ευδαιμονία πραγματώνεται μόνο μέσω της επιστήμης που ως θέμα της έχει την ενόραση και θέαση τῆς ιδέας του Αγαθοῦ. Αρα η ανθρώπινη ευδαιμονία και η πραγμάτωσή της έχει ως προϋπόθεση την ύψωση της ψυχῆς του ανθρώπου στην εποπτεία του Αγαθοῦ. Αρα στη ταύτιση των ζευγών “ορθή χρήση (εὖ πράττειν)-ευδαιμονία” = “δικαιοσύνη-αρετή” προστίθεται και συνδέεται “ή ιδέα του Αγαθοῦ”. Ἡ ιδέα του Αγαθοῦ πια είδαμε ότι συνδέεται έμμεσα και άμεσα τόσο με την ευδαιμονία όσο και με την δικαιοσύνη, διότι δίκαιο ὄν είναι μόνο το ὄν στο οποίο εκπληρώνεται η ιδέα του (που απορρέει από το Αγαθόν) αλλά και που χρησιμοποιείται ορθά (εὖ πράττειν). Όπως ο ίδιος ο Πλάτωνας περιγράφει, μέσω του Σωκράτη στην Πολιτεία, η δικαιοσύνη μέσα στην πολιτική κοινότητα (που συνδέεται με την ευδαιμονία) είναι στην ουσία η αποκρυστάλλωση, το αντίγραφο τῆς ιδέας τοῦ Αγαθοῦ· όπως το Αγαθόν παρέχει την συνεκτική δύναμη στην κοινωνία τῶν εἰδῶν και σε όλο το σύμπαν, έτσι και η δικαιοσύνη παρέχει την συνεκτική δύναμη μεταξύ των ανθρώπων στην πολιτική κοινωνία·

Αρα σχηματικά θα απεικονιστεί η σύνδεση όλων κάπως έτσι: αρετή > δικαιοσύνη είναι η ανώτερη αρετή (1) > η αρετή-δικαιοσύνη

ταυτίζεται με τη χρήση τῶν ὄντων και κυρίως με την ορθή χρήση (2) > η ορθή χρήση με τη σειρά της ταυτίζεται με την ευδαιμονία (εὖ πράττειν) (3) > η ευδαιμονία όμως τελικά πραγματώνεται μόνο μέσω της θέασης τῆς ιδέας τοῦ Ἀγαθοῦ (4), (από το οποίο όλα αλληλοεξαρτώνται και ταυτίζονται).

Ο ίδιος ο Πλάτωνας θεωρούσε ότι η δικαιοσύνη στον άνθρωπο μπορεί να εμφανιστεί μόνο μέσα σε μία πολιτική κοινωνία, όχι εκτός αυτής· γι' αυτό και το όλο έργο του, ενώ πραγματεύεται την δικαιοσύνη και την ευδαιμονία του ανθρώπου, ονομάζεται "Πολιτεία". Στο έργο του Πλάτωνα *Πρωταγόρας* αναφέρει ότι "ακόμη και ο πιο άδικος άνθρωπος μίας πολιτείας σε σύγκριση με έναν άνθρωπο που έζησε εκτός πολιτείας, δηλαδή χωρίς νόμους, μόρφωση, δικαστήρια, θα είναι πιο δίκαιος και μάλιστα δάσκαλος της αρετής (*Πρωταγόρας* 327c-d). Έτσι ο Πλάτωνας ιδρύει μία Πολιτεία, στην οποία δημιουργεί νέους θεσμούς και νόμους που θα καλλιεργούν την αρετή, απορρίπτει μέσα σε αυτήν τη μυθολογική και θεολογική παράδοση, ελέγχει την μουσική και την καλλιτεχνία ώστε να έχουν ως μόνο σκοπό την καλλιέργεια αυτής.

Η σύνδεση, όμως, της δικαιοσύνης με την πολιτική κοινωνία ισχύει και για έναν επιπρόσθετο λόγο, ο οποίος σχετίζεται με την ευμάθεια και ευδαιμονία· δηλαδή, κατά τον Πλάτωνα, ένας άνθρωπος απομονωμένος από πολιτική κοινωνία όχι μόνο δεν μπορεί να αναπτύξει κάποια αρετή, αλλά ούτε να ζήσει και να συντηρηθεί. Μόνο, τονίζει, αν αναπτυχθεί και βελτιωθεί το γενικό βιοτικό επίπεδο ζωής των ανθρώπων μπορεί να εμφανιστεί η δικαιοσύνη και οι υπόλοιπες αρετές στην πολιτική κοινωνία· γιατί, όταν μέσα σε μια πολιτική κοινωνία πληθύνουν τα αγαθά της ζωής, τότε, ακριβώς επειδή υπάρχει κίνδυνος ροπής προς τη πλεονεξία και την αδικία και κατ' επέκταση διάλυσης της κοινωνίας, (τότε μόνο) είναι η στιγμή που μπορεί (και πρέπει) να γίνει αισθητή η ύπαρξη της δικαιοσύνης. Γι' αυτό και ο Πλάτωνας συνδέει την δικαιοσύνη μέσα στην πολιτεία και την θέτει απέναντι από την κακοδαιμονία, την αδικία και την πλεονεξία.

Ο Πλάτωνας περιγράφει την εφαρμογή της δικαιοσύνης μέσα στην πολιτική κοινωνία διττά, δηλαδή συλλογικά στα γένη-τάξεις και ατομικά στην ψυχή. Καταρχάς η δικαιοσύνη, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, ορίζεται από τον Πλάτωνα ως "οἰκαιοπραγία", δηλαδή "τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν"· ο χαρακτηρισμός αυτός έχει την σημασία του περιορισμού συλλογικά στην πολιτειακή κοινωνία της καθεμίας τάξης (δημιουργών και φυλάκων), αλλά και ατομικά του καθενός τμήματος της ψυχῆς (λογιστικοῦ καὶ ἐπιθυμητικοῦ) στην άσκηση των έργων τους ώστε να μη παρεμβαίνουν στις ενέργειες των άλλων τμημάτων ή τάξεων.

Γι' αυτόν τον λόγο η δικαιοσύνη στην αρχή του έργου παρουσιάζεται ως ένα σύνολο απαγορεύσεων που εμποδίζουν την διάπραξη της αδικίας· γιατί με τις απαγορεύσεις αυτές εξασφαλίζεται η ελευθερία των προσώπων και η άσκηση της αρετής, αφού κάθε άτομο και κάθε κοινωνική τάξη-γένος θα περιορίζεται στο έργο-αποστολή της ανενόχλητα και θα μπορεί να πραγματοποιεί την αρετή που της προσιδιάζει (των φυλάκων-αρχόντων η σοφία, των φυλάκων-επίκουρων η ανδρεία, των δημιουργών ο σωφρονισμός). Και ατομικά, στην ψυχή δηλαδή του ατόμου, η δικαιοσύνη υπάρχει όταν εναρμονίζονται και ευθυγραμμίζονται τα τρία στοιχεία που έχει μέσα του, τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν (443d)· η εσωτερικοποίηση αυτής της δικαιοσύνης είναι η εφαρμογή της ατομικής αρετής και κατά τον Πλάτωνα η ατομική αυτή δικαιοσύνη είναι πολύ απλά μια μικρογραφία της πολιτικής δικαιοσύνης, δηλαδή της δικαιοσύνης μεταξύ των γενών-τάξεων μέσα στην πολιτική κοινωνία.

Δ. ΤΕΛΕΟΛΟΓΙΑ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ≠ ΚΟΣΜΟΣ ΙΔΕΩΝ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Για τον Αριστοτέλη τα φυσικά φαινόμενα τείνουν προς κάποιον σκοπό, και αυτό είναι ένα δεδομένο της εμπειρίας. «Από ένα ορισμένο σπέρμα γεννιέται πάντοτε ένα συγκεκριμένο ον ορισμένου είδους. Όποιος το αμφισβητεί αυτό, αναιρεί καθετί φυσικό και την ίδια την φύση», έλεγε ο ίδιος ο φιλόσοφος.

Στην καθημερινή του εμπειρία βασίζεται επίσης και το ότι ο σκοπός είναι κάτι το καλό. Βλέπουμε πως ένα ζώο ή φυτό εξελίσσονται, ώσπου να φτάσουν στην ολοκληρωμένη μορφή τους. Αυτή η ολοκληρωμένη μορφή είναι ταυτόχρονα είδος (<είδον), δηλαδή κάτι που βλέπουμε, αλλά και τέλος, δηλαδή αυτό που συμπεραίνουμε πως είναι το σημείο κορύφωσης της φυσικής εξέλιξης ενός συγκεκριμένου όντος.

Για να κάνει σαφέστερη την αντίληψή του ότι τα πάντα στην φύση αποβλέπουν σε κάποιον σκοπό, ο Αριστοτέλης συγκρίνει την φύση με την τέχνη (τέχνη, με το γενικό νόημα του όρου). Η τέχνη μιμείται την φύση και ολοκληρώνει ό,τι η φύση αφήνει ανολοκλήρωτο, με την ίδια σημασία που ο Ιπποκράτης είχε πει πως «ό ιατρός είναι ύπηρέτης τῆς φύσεως». Ο ίδιος ο φιλόσοφος έλεγε : «Αν λοιπόν κινημένα από την φύση τους και για κάποιον ορισμένο σκοπό το χελιδόνι χτίζει την φωλιά του, η αράχνη υφαίνει τον ιστό της, τα φυτά μεγαλώνουν τα φύλλα τους για χάρη των καρπών και κατευθύνουν τις ρίζες τους όχι προς τα πάνω αλλά προς τα κάτω, για να παίρνουν την τροφή τους, τότε είναι φανερό ότι υπάρχει ένας τέτοιος σκοπός σε ό,τι συμβαίνει και σε ό,τι υπάρχει στην φύση».

Σκοπός λοιπόν είναι αυτό που κάθε φορά προκύπτει ως τελικό αποτέλεσμα κατά την εξέλιξη της διαδικασίας της γένεσης, σύμφωνα με τον φυσικό νόμο και με μία πορεία που δεν παρουσιάζει διακοπές. Λάθη γίνονται στην τέχνη, στα επαγγέλματα, αλλά και στην φύση· τέτοια λάθη είναι οι τερατογενέσεις. Εκεί έρχεται η τέχνη να ολοκληρώσει το έργο της φύσης.

Επίσης, δεν είναι ορθό να αντιλαμβανόμαστε την ύπαρξη του σκοπού στην φύση ως αποτέλεσμα λογικής διεργασίας· αυτό που προκαλεί την κίνηση είναι μία αρχή, η αρχή της νομοτέλειας και της ύπαρξης ορισμένου σκοπού.

Ο Αριστοτέλης είχε απορρίψει την θεωρία τῶν ιδεῶν του Πλάτωνα, παρ' όλα αυτά όμως μπορούμε να βρούμε ορισμένες σχέσεις μεταξύ της τελεολογίας του και της θεωρίας τῶν ιδεῶν του Πλάτωνα. Η αφετηρία τους είναι τελείως διαφορετική. Ο Πλάτων ξεκινάει από το γεγονός πως τίποτα δεν είναι σταθερό και αναλλοίωτο στον αισθητό κόσμο, και γι' αυτόν τον λόγο ψάχνει έναν κόσμο αναλλοίωτο έξω από

τον χώρο και τον χρόνο. Αναζήτησε την αλήθεια στα πρότυπα της νόησης, τα οποία παραμένουν πάντα αμετάβλητα.

Αντίθετα, για τον Αριστοτέλη ο πραγματικός κόσμος είναι ο κόσμος της γένεσης και της φθοράς. Σ' αυτόν τον κόσμο αναζητεί αυτό που δεν μεταβάλλεται και τό βρίσκει στον βιολογικό κύκλο, στον οποίο παρόλο που τα επιμέρους όντα φθείρονται, ωστόσο μένει η μορφή που απέκτησαν κατά την τελείωση της εξέλιξής τους, όταν ολοκλήρωσαν τον σκοπό τους, η οποία μορφή αποτελεί την φύση τους, την ουσία τους. Αυτή η μορφή είναι πάντα η ίδια για το κάθε ζωικό ή φυτικό είδος, παραμένει σταθερή στον χρόνο και στον χώρο.

Παρά την θεμελιώδη διαφορά τους στον τρόπο σκέψης, οι δύο στοχαστές πλησιάζουν πολύ ο ένας τον άλλο στο τελικό αποτέλεσμα. Και οι δύο αναζητούν μία στατική αρχή μη μεταβολής, αναζητούν το αμετάβλητο, αναζητούν την αλήθεια τῶν ὄντων, την ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα.

Ε. ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ- ΣΩΚΡΑΤΗ - ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Ο Πρωταγόρας, στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο υποστηρίζει ότι σε τεχνικά θέματα καλούνται στην Έκκλησία του Δήμου μόνο οι ειδικοί, ενώ σε πολιτικά θέματα θεωρούνται αρμόδιοι να αποφανθούν όλοι ανεξαιρέτως οι πολίτες, διότι το πολιτικό αισθητήριο δεν είναι προνόμιο των λίγων, αλλά αποτελεί κοινό αγαθό.

Απαξ και κάθε πολίτης έχει την αἰδῶ καὶ τὴν δίκην (κατ' ἐξοχὴν πολιτικές αρετές), αυτό σημαίνει πως μπορεί να έχει υπεύθυνη άποψη για τα πολιτικά ζητήματα, πως είναι ώριμος και πως πρέπει αναγκαστικά να τού παρέχεται η δυνατότητα συμμετοχής του στο πολιτικό γίγνεσθαι, δηλαδή στις πολιτικές αποφάσεις, τόσο με τον λόγο όσο και με την έμπρακτη συμμετοχή του.

Επομένως, μέσα από την μυθική αφήγηση που επιβάλλει την καθολική και χωρίς εξαιρέσεις συμμετοχή των πολιτών στις δύο βασικές πολιτικές αρετές, ο Πρωταγόρας στην ουσία θεμελιώνει από θεωρητική άποψη την αθηναϊκή δημοκρατία.

Ο Πρωταγόρας φαίνεται και από την συνέχεια του λόγου του να δέχεται το ότι ένα δημοκρατικό πολίτευμα, όπως αυτό των Αθηνών, είναι το κατάλληλο, το πιο πρόσφορο και αυτό που ανταποκρίνεται στις ανάγκες μίας πολιτιστικά οργανωμένης κοινωνίας.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Ο Σωκράτης θαύμαζε τους ειδικούς, τους επαΐοντες, όσους είχαν ειδικές γνώσεις πάνω σ' ένα αντικείμενο και η γνώμη τους πάντοτε εξέφραζε μία εγκυρότητα. Φαίνεται αυτό, εξάλλου, από το γεγονός ότι δίνει έμφαση στην απέχθεια που είχαν οι Αθηναίοι σε όποιον τυχόν επιχειρούσε να εκφέρει γνώμη για τεχνικά θέματα, τα οποία ωστόσο αγνοούσε. Ένας τέτοιος «σύμβουλος» γινόταν αντικείμενο εμπαιγμού και αποδοκιμασίας, που μπορούσε να καταλήξει ακόμη και σε βίαιη απομάκρυνσή του από το βήμα, αν έδειχνε επιμονή στό να συνεχίσει να μιλάει, μετά από παραγγελία των Πρυτάνεων.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε και το εξής: Αυτό το τελευταίο μπορούσε να συμβεί και κατά την διάρκεια μιας πολιτικής συζήτησης, όπου το δικαίωμα του λόγου είχε ο καθένας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Γλαύκωνα, που επέμενε να δημηγορεί και να επιδιώκει ηγετικό ρόλο χωρίς να είναι ακόμα 20 χρονών. Η στάση του αυτή, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, προκαλούσε την βίαιη απομάκρυνσή του από το βήμα και την διαρκή γελοιοποίησή του.

Ο ίδιος ο Σωκράτης δεν ήταν τόσο ενθουσιασμένος από αυτήν την ανάμειξη των πάντων τόσο στην διατύπωση γνώμης, όσο και στην συμμετοχή τους στην λήψη αποφάσεων για τα κοινά. Παραδίδεται η ιστορία ότι, όταν ο Χαρμίδης τού εξομολογήθηκε πως διστάζει να παρουσιαστεί στην εκκλησία του δήμου, επειδή φοβόταν να αντιμετωπίσει το πλήθος, ο Σωκράτης προσπάθησε να αποβάλει αυτούς τους φόβους του μιλώντας με μεγάλη υποτίμηση για τους ασήμαντους και αμαθείς επαγγελματίες από τους οποίους αποτελείται η εκκλησία του δήμου, λέγοντάς του τα εξής : “Ντρέπεσαι να μιλήσεις μπροστά στους υποδηματοποιούς, τους χτίστες, τους κατεργαστές δέρματος, τους εμπόρους, σε αυτούς που διαρκώς κυκλοφορούν στην αγορά και η μόνη τους έγνοια είναι να πωλήσουν ακριβά αυτό που αγόρασαν φτηνά; Επειδή από αυτούς αποτελείται η συνέλευση του λαού”. (Ξενοφώντος απομνημονεύματα ΙΙΙ,7,6)

Επιδίωξη τελικά του Σωκράτη ήταν η σωστή διδασκαλία της πολιτικής τέχνης. Ο ίδιος ομολογούσε ότι ήταν πολιτικός στον βαθμό που βοηθούσε τους άλλους να ασκήσουν την πολιτική κατά τρόπο επωφελή για το σύνολο των πολιτών. Δεν διαφωνούσε βέβαια ο Σωκράτης στον δημοκρατικό θεσμό της ισηγορίας, δηλαδή στο δικαίωμα λόγου πάντων των πολιτών στην Εκκλησία του δήμου, αλλά σκοπός του ήταν να μπορούν να μιλούν με την σιγουριά και την ευστοχία των ειδικών στα τεχνικά θέματα. Εκείνο που προσπαθούσε σε όλη του ζωή ο Σωκράτης ήταν να απαλλαχθούν οι συμπολίτες του από την αλαζονεία της δοκησιοφίας τους και να αποκτήσουν επίγνωση της άγνοιάς τους. Μόνο όταν θα κατανοήσουν την άγνοιά τους, θα μπορέσουν να αναλύσουν τα πολιτικά φαινόμενα, να συλλάβουν την ουσία τους, ύστερα να συνειδητοποιήσουν σταδιακά τα διάφορα πολιτικά προβλήματα σε όλο το βάθος και την πολυπλοκότητά τους, και στο τέλος να προχωρήσουν στην επίλυσή τους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Παρότι ο Αριστοτέλης γνώριζε την παρακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας και επηρεάστηκε από την απαισιοδοξία του διδασκάλου του Πλάτωνα σχετικά με την ωριμότητα και το ήθος του πλήθους, ωστόσο προσχωρεί στην αισιόδοξη δημοκρατική παράδοση και χαρακτηρίζει τους πολλούς ικανότερους από τους λίγους να αποφαίνονται σε δημόσια θέματα.

Το τελευταίο παράδειγμα του Αριστοτέλη στην 18^η διδακτική είναι σχετικό με την κρίση των δραματικών αγώνων στην αρχαία Αθήνα : Εκλέγονταν με κλήρο 10 κριτές, ο καθένας απ’ τους οποίους έγραφε την κρίση του σε πινακίδα· απ’ τις 10 πινακίδες διαλέγονταν οι 5 και με βάση τις κρίσεις αυτών προέκυπτε το τελικό αποτέλεσμα της κρίσης. Έτσι, η τελική κρίση

εξέφραζε την γνώμη όλων των Αθηναίων θεατών. Έτσι βλέπουμε ότι ο Αριστοτέλης προχωρεί ακόμη περισσότερο : οι πολλοί, αθροίζοντας τις ικανότητές τους, είναι σε θέση να αποδειχτούν ανώτεροι από τον ειδικό (επαΐοντα), όχι μόνο σε θέματα πολιτικής ευθυκρισίας, αλλά και σε ειδικά θέματα, όπως η ποίηση και η μουσική.

Επομένως, ο φιλόσοφος διαφοροποιείται ως προς την άποψη του Σωκράτη ότι το πλήθος δεν μπορεί να εκφράσει κρίση ούτε στα πολιτικά ούτε στα ειδικά ζητήματα, αν δεν έχει κατάρτιση, αλλά με την άποψη του Πρωταγόρα ότι το πλήθος μπορεί να εκφράσει κρίση μόνο σε πολιτικά ζητήματα και όχι σε ειδικά.

Η άποψη του Αριστοτέλη είναι ότι οι πολλοί, χάρις στην συμπληρωματικότητα των αθροισμένων μικρών ικανοτήτων τους, μπορούν ακόμα και σε «τεχνικά» θέματα να υπερισχύσουν των «αρίστων».

Για τον Αριστοτέλη, στο συγκεκριμένο απόσπασμα, οι πολλοί αποδεικνύονται περισσότερο «επαΐοντες» από τους ειδικούς λόγω τού ότι αθροίζουν τις περιορισμένες ατομικές γνώσεις και επιδόσεις τους.

Αν για να έχει κανείς βαρύνουσα γνώμη σε ένα αντικείμενο, πρέπει το αντικείμενο αυτό να τό γνωρίζει καλά, η γνώση, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν ταυτίζεται πάντοτε με την κατοχή των τεχνικών λεπτομερειών σχετικά με την παραγωγή ενός έργου, π.χ. ενός παρασκευάσματος ή κατασκευής.

Και αυτό, γιατί οι πολίτες που τά κρίνουν δεν είναι αποκλειστικά και μόνο οι κατασκευαστές τους. Άλλωστε, τίποτα δεν αποδεικνύει ότι τα κριτήρια των κατασκευαστών πρέπει να θεωρηθούν ως τα καταλληλότερα. Μπορεί κάλλιστα οι κριτές να είναι οι ίδιοι οι χρήστες των παρασκευασμάτων ή κατασκευών. Και τα κριτήριά τους πια δεν είναι η κατοχή τεχνικών λεπτομερειών, αλλά οι προσωπικές προτιμήσεις και επιλογές τους, αυτό που τούς εξυπηρετεί, αυτό που τούς συμφέρει και αυτό που τούς αρέσει.

Η αθροιστική θεωρία του Αριστοτέλη κορυφώνεται σε κάθε έκφανση του κοινωνικού και πρακτικού βίου.